

PIOTR SŁAWICKI

KATALOG CZYNNOŚCI PRAWNYCH NIEISTNIEJĄCYCH NA GRUNCIE POLSKIEGO PORZĄDKU PRAWNEGO

Zagadnienie czynności prawnych nieistniejących nie zostało w polskiej nauce prawa dostatecznie zbadane i usystematyzowane. Wprawdzie *negotia non existens* były poddawane analizie, jednakże miało to miejsce przede wszystkim ubocznie, przy kwestii wadliwości czynności prawnej, w szczególności przy badaniu charakteru prawnego czynności prawnych bezwzględnie nieważnych. Próba systemowego ujęcia przejawów czynności prawnych nieistniejących, które występują na gruncie polskiego porządku prawnego, wydaje się zasadna, przynajmniej z dwu powodów. Po pierwsze dlatego, iż kategoria nieistniejących czynności prawnych może wpływać na sytuację prawną uczestników obrotu prawnego, nawet jeżeli brak jest normatywnych fundamentów do wyróżnienia tego rodzaju zdarzeń. Instytucja ta nabiera bowiem szczególnego znaczenia na gruncie prawa spółek w odniesieniu do uchwał organów spółek kapitałowych. Została ona wykreowana w czasie obowiązywania Kodeksu handlowego¹ i była powszechnie stosowana, pomimo faktu, iż w samej regulacji prawa handlowego nie było przepisów umożliwiających wytoczenie powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały. Po wejściu w życie Kodeksu spółek handlowych² dominujący pogląd w doktrynie, a także judykatura wciąż odnosi się do kategorii uchwał nieistniejących. Czynności

Mgr PIOTR SŁAWICKI – Katedra Negocjacji i Mediacji, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (Dz. U. z 1934, nr 57, poz. 502 z późn. zm.) – dalej cyt. KH.

² Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych (Dz. U. z 2000, nr 94, poz. 1037 z późn. zm.) – dalej cyt. KSH.

prawne nieistniejące nie są również obce prawu procesowemu, czego potwierdzeniem jest instytucja orzeczeń nieistniejących na gruncie procedury cywilnej, akceptowana w orzecznictwie i literaturze, pomimo braku podstawy prawnej. Drugim powodem uzasadniającym zainteresowanie zagadnieniem czynności prawnych nieistniejących jest fakt, iż omawiana kategoria niewątpliwie jest również osadzona na przepisach prawa pozytywnego, czego przejawem jest nie tylko art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego³, ale również omówione niżej przepisy ustaw szczególnych. To wszystko skłania to podjęcia próby sporządzenia katalogu czynności prawnych nieistniejących, występujących na gruncie polskiego porządku prawnego. Wydaje się to tym bardziej uzasadnione, iż pojęcie czynności prawnych swoim zakresem obejmuje nie tylko jednostronne czynności prawne oraz umowy, ale także uchwały organów określonych jednostek organizacyjnych⁴.

Artykuł podzielony jest na sześć części, w których dokonana zostanie analiza przykładów czynności prawnych nieistniejących, występujących na gruncie polskiego porządku prawnego. W pierwszej kolejności zostanie poruszone zagadnienie powództwa ustalającego jako podstawowego narzędzia umożliwiającego ustalenie nieistnienia czynności prawnej. Następnie przedstawione będą przepisy ustaw szczegółowych regulujące instytucje małżeństwa nieistniejącego, uchwał nieistniejących organów spółdzielni oraz postanowień nienapisanych w prawie wekslowym i czekowym. W dalszej kolejności omówiona zostanie instytucja uchwał nieistniejących na gruncie prawa spółek oraz orzeczeń nieistniejących w procedurze cywilnej.

1. POWÓDZTWO USTALAJĄCE

Podstawowym przepisem w polskim prawie cywilnym, na podstawie którego możliwe jest ustalenie nieistnienia czynności prawnej, jest art. 189 KPC. Zgodnie z nim „powód może żądać ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, gdy ma w tym interes prawny”⁵. Uzu-

³ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 1964, nr 43, poz. 296 z późn. zm.) – dalej cyt. KPC.

⁴ Zob. J. F r a c k o w i a k, [w:] *System prawa prywatnego. Prawo cywilne – część ogólna*, t. I, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 1039.

⁵ Na podstawie art. 189 KPC możliwe jest nie tylko ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, ale także stwierdzenie ich nieważności, zob. wyr. SN z 12 stycznia 2007 r. (IV CSK 342/06), „Prawo Bankowe” 2007, nr 9, s. 9 n.

pełnieniem tego przepisu jest art. 189¹ KPC, który legitymację czynną przyznaje również, w toku prowadzonego postępowania, organowi podatkowemu i organowi kontroli skarbowej, o ile ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa jest niezbędne dla oceny skutków podatkowych.

W tym miejscu należy odnieść się do kwestii zależności pomiędzy zakresami pojęciowymi stosunku prawnego i prawa, skoro ustawodawca wspomina o możliwości ustalenia nieistnienia tych kategorii, nie zaś czynności prawnej. Przez stosunek prawny rozumie się rodzaj stosunku społecznego, czyli relacji pomiędzy przynajmniej dwiema osobami, w których zachowania jednej strony wywołują reakcję innej strony i podlegają kontroli norm społecznych⁶. Przy czym zwraca się uwagę na to, że stosunek społeczny staje się prawnym, gdy zachowanie się jednego podmiotu względem drugiego jest wyznaczone przez normę prawną⁷. Niewątpliwie art. 189 KPC odnosi się do stosunków cywilnoprawnych, co wynika z art. 1 KPC. Przez stosunki cywilnoprawne rozumiemy zaś „stosunki społeczne, które unormowane są przez prawo cywilne”⁸. Jako elementy stosunku cywilnoprawnego wyróżnia się podmioty, przedmiot i treść tego stosunku⁹. Drugim elementem, którego ustalenia istnienia lub nieistnienia można żądać na podstawie art. 189 KPC, jest prawo. Ogólnie rzecz ujmując, wyróżnia się prawo w znaczeniu przedmiotowym, czyli normę prawną, oraz prawo podmiotowe¹⁰. Art. 189 KPC odnosi się do prawa podmiotowego, które rozumieć należy jako sferę prawnej możliwości postępowania w sposób określony w normie prawnej¹¹.

W związku z tym należy odpowiedzieć na pytanie o stosunek pojęcia czynności prawnej do pojęć, o których mowa w art. 189 KPC, czyli „stosunku prawnego” i „prawa”. Zgodnie z art. 56 KC „czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, lecz również te, które wynikają

⁶ T. C h a u v i n, T. S t a w e c k i, P. W i n c z o r e k, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2009, s. 257.

⁷ J. K r u k o w s k i, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004, s. 93.

⁸ A. W o l t e r, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1955, s. 95; S. G r z y b o w s k i, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1974, s. 77; zob. także art. 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz. U. z 1964, nr 16, poz. 93 z późn. zm.) – dalej cyt. KC.

⁹ Zob. Z. B a n a s z c z y k, [w:] *System prawa prywatnego*, s. 839-854.

¹⁰ W o l t e r, *Prawo cywilne*, s. 105.

¹¹ G r z y b o w s k i, *Prawo cywilne*, s. 97; o pojęciu prawa podmiotowego zob. M. P y z i a k - S z a f n i c k a, [w:] *System prawa prywatnego*, s. 687-692, oraz J. C h a c i Ń s k i, *Prawa podmiotowe a ochrona dóbr osobistych*, Lublin 2004, s. 9-35.

z ustawy, z zasad współżycia społecznego i z ustalonych zwyczajów”. Nie ma wątpliwości, iż czynność prawna może być dokonana wyłącznie przez człowieka. W związku z tym czynność prawną możemy definiować jako działanie ludzkie wywołujące skutki prawne w niej wyrażone oraz te wynikające z ustawy, zasad współżycia społecznego oraz ustalonych zwyczajów¹². Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, iż możliwe jest ustalenie nieistnienia czynności prawnej na podstawie art. 189 KPC. Wydaje się bowiem, iż czynność prawna jest swoistą przyczyną stosunku prawnego oraz prawa podmiotowego. Nie ma bowiem wątpliwości, że umowa jako rodzaj czynności prawnej w konsekwencji prowadzi do związania stron stosunkiem prawnym, a mianowicie stosunkiem zobowiązaniowym. Nie jest zaś możliwe wystąpienie z powodztwem ustalającym nieistnienia tegoż stosunku, bez merytorycznego zbadania przez sąd, czy w ogóle doszło do zawarcia tej umowy. Podobnie przy pojęciu „prawa” w rozumieniu art. 189 KPC należy dojść do wniosku, że ustalenie istnienia bądź nieistnienia prawa nie może być dokonane inaczej niż poprzez zbadanie tego, czy została dokonana czynność prawna, której skutkiem będzie uzyskanie przez którąś ze stron określonego prawa podmiotowego. Prowadzi to do jednoznacznej konstatacji, iż możliwe jest ustalenie nieistnienia czynności prawnej nieistniejącej na podstawie art. 189 KPC¹³.

Zasadne jest więc stwierdzenie, iż podstawowym przepisem w polskim systemie prawa cywilnego umożliwiającym ustalenie nieistnienia czynności prawnej jest art. 189 KPC, co implikuje konieczność podjęcia dokładniejszej analizy zakresu stosowania wspomnianego przepisu. Badając legitymację w odniesieniu do powodztwa ustalającego należy stwierdzić, iż powód nie musi być stroną stosunku prawnego, którego ustalenia się domaga¹⁴. Po-

¹² O doktrynalnych definicjach czynności prawnej zob.: J. G w i a z d o m o r s k i, *Próba korektury pojęcia czynności prawnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej 1973, nr 1, s. 66; A. S z p u n a r, *Uwagi o pojęciu czynności prawnej*, „Państwo i Prawo” 1974, nr 12, s. 13-14; M. G u t o w s k i, *Sankcja wobec czynności prawnej dokonanej przez „falszywy organ” osoby prawnej*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2008, nr 3, s. 47; A. K a w a ł k o, H. W i t c z a k, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2006, s. 122.

¹³ Należy pamiętać, iż stosunek cywilnoprawny może powstać również na innej podstawie niż poprzez dokonanie czynności prawnej np. na podstawie konstytutywnego orzeczenia sądu. Podobnie rzecz ma się w przypadku nabycia prawa, które nie zawsze następuje w wyniku czynności prawnej.

¹⁴ A. Z i e l i Ń s k i, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, t. I: *Komentarz do artykułów 1-505*¹⁴, t. I, red. A. Zieliński, Warszawa 2006, s. 527.

dobnie jest z legitymacją bierną, która może przysługiwać podmiotowi nie będącemu stroną stosunku prawnego¹⁵. Jednak „nie można [...] skutecznie pozywać kogokolwiek, lecz tylko podmiot, który jest prawnie zainteresowany wynikiem postępowania”¹⁶. Powództwo o ustalenie „powinno mieć [...] właściwego adresata. Jest nim osoba, której sfery prawnej dotyczy zakwestionowana czynność. Wyrok ma bowiem ustalić istnienie (nieistnienie) prawa bądź stosunku prawnego w konkretnej relacji podmiotowej”¹⁷.

Wyrok ustalający powództwo ma charakter deklaracyjny¹⁸. W sprawach o ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa nie jest dopuszczalne, poza przypadkami kumulacji żądań, częściowe uwzględnienie powództwa¹⁹.

Przedmiotem powództwa o ustalenie są zarówno prawa, jak i stosunki majątkowe i niemajątkowe²⁰. Art. 189 KPC znajduje zastosowanie, gdy jest uzasadniona ochrona praw podmiotowych, która nie jest możliwa na podstawie przepisów prawa materialnego²¹. Nie można natomiast wykorzystać tego powództwa do ustalenia stanów faktycznych ani faktów np. daty urodzenia²². Można jednak żądać ustalenia zdarzeń prawnych zwanych faktami prawotwórczymi, np. uchylenia się od skutków prawnych oświadczenia woli²³. Art. 189 KPC może być również wykorzystany do ustalenia tego,

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zob. uzasadnienie uchwały SN z 25 stycznia 1995 (III CZP 176/94), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1995, nr 5, poz. 74.

¹⁷ Zob. tezę 1 wyroku SA w Białymstoku z 12 maja 2010 (I ACa 181/10), „Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej” 2010, nr 2, s. 3.

¹⁸ P. T e l e n g a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2008, s. 290; B. C z e c h, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do artykułów 1-505*¹⁴, red. K. Piasecki, Warszawa 2006, s. 816.

¹⁹ Zob. uzasadnienie wyroku SN z 11 grudnia 1998 r. (II CKN 96/98), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1999, nr 5, poz. 98, s. 68 n.

²⁰ M. J ę d r z e j e w s k a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, cz. I: *Postępowanie rozpoznawcze*, cz. II: *Postępowanie zabezpieczające*, red. T. Ereciński, Warszawa 2007, s. 462.

²¹ C z e c h, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 805.

²² J ę d r z e j e w s k a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 465; T e l e n g a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 290; Z i e l i ń s k i, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 520.

²³ C z e c h, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 814; zob. także na gruncie nieobowiązującego stanu prawnego orzeczenie SN z 3 września 1945 r. (C I 241/45), „Zbiór Orzeczeń” 1945, nr 1, poz. 3.

iż nie zostało złożone oświadczenie o określonej treści²⁴. Możliwe jest ustalenie stanów psychicznych, takich jak dobra wiara, czy prawa procesowe, np. prawo zajęcia oznaczonej nieruchomości²⁵. Dopuszcza się też możliwość ustalenia istnienia lub nieistnienia stosunku korporacyjnego lub prawa wynikającego z tego stosunku, czyli badania stosunków lub związanych z nimi praw zachodzących wewnątrz spółki²⁶. Wskazuje się, iż art. 189 KPC nie znajdzie zastosowania, gdy przepisy szczególne przewidują: odrębne powództwo, którego treścią jest ustalenie istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa (np. art. 10 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece²⁷ czy art. 2 i 138 KRO²⁸), powództwo o ukształtowanie (np. art. 64 KRO) czy też właściwość trybu nieprocesowego do ustalenia stosunku prawnego lub prawa (np. art. 609-610 i 669-679 KPC)²⁹. Nie jest możliwe również ustalenie nieistnienia wyroku sądowego³⁰.

To na powódzie spoczywa ciężar udowodnienia istnienia interesu prawnego przeciwko konkretnemu pozwanemu, czyli osobie, która przynajmniej potencjalnie stanowi zagrożenie prawnie chronionym interesom powoda³¹. Interes prawny rozumiany jest jako potrzeba ochrony strefy prawnej powoda i musi wynikać z sytuacji prawnej, w której powód się znajduje³². Wskazuje się, że powód ma wówczas interes prawny, gdy wydane orzeczenie sądowe zakończy istniejący spór lub pozwoli na uniknięcie sporu mogącego wyniknąć

²⁴ Zob. wyrok SA w Białymstoku z 19 czerwca 2008 r. (I ACa 262/08), „Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej” 2009, nr 1, s. 9 n.

²⁵ T e l e n g a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 290; M. U l i a s z, *Kodeks postępowania cywilnego*, t. I: *Komentarz do artykułów 1-505*¹⁴, Warszawa 2007, s. 344; zob. także art. 791 § 2 KPC.

²⁶ Zob. uzasadnienie wyroku SN z 27 kwietnia 2007 r. (I CSK 11/07), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2008, nr 5, poz. 51, s. 81 n.

²⁷ T. jedn.: Dz. U. z 2001 r., nr 124, poz. 1361 z późn. zm. – dalej cyt. KWiHU.

²⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 1964, nr 9, poz. 59 z późn. zm.) – dalej cyt. KRO.

²⁹ T e l e n g a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 290; zob. także wyrok SN z 10 października 1985 r. (II CR 281/85), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna” 1986, nr 7-8, poz. 125, s. 61, w którym SN wprost nazywa postępowanie wynikające z art. 10 KWiHU odmianą sprawy o ustalenie prawa uregulowaną w art. 189 KPC.

³⁰ K. K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, AUW No 307; *Przegląd Prawa i Administracji*, t. VII, red. A. Klein, Wrocław 1976, s. 197.

³¹ T e l e n g a, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 290.

³² Zob. tezę 1 wyroku SA w Gdańsku z 30 czerwca 2009 r. (I ACa 574/09), „Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku” 2010, nr 1, poz. 4, s. 37.

w przyszłości³³. Zgodnie z postanowieniem SN z 29.10.2009 r. „interes prawny do wytoczenia powództwa o ustalenie istnienia lub nieistnienia prawa lub stosunku prawnego w zasadzie nie zachodzi, jeżeli zainteresowany może na innej drodze osiągnąć w pełni ochronę swoich praw”³⁴.

2. MAŁŻEŃSTWO NIEISTNIEJĄCE

Normatywnym przykładem czynności prawnej nieistniejącej w polskim porządku prawnym jest instytucja małżeństwa nieistniejącego, regulowana w art. 2 KRO³⁵. Mamy z nim do czynienia wówczas, gdy małżeństwo nie powstało, pomimo jego zawierania³⁶. *Matrimonium non existens* nie wywołuje żadnych skutków prawnych związanych z zawarciem małżeństwa, prowadzi zaś może jedynie do powstania konkubinatu, czyli wolnego związku faktycznego dwu osób, które żyją ze sobą tak jak małżonkowie, pomimo faktu, że nimi nie są³⁷. Nie ma ono np. wpływu na nazwisko kobiety, nie rodzi żadnych praw i obowiązków małżeńskich, dzieci urodzone w takim małżeństwie są traktowane jako dzieci pozamałżeńskie, takie małżeństwo nie może być konwalidowane³⁸. *Matrimonium non existens* różni się od małżeństwa nieważnego tym, że to drugie rodzi wszystkie skutki prawne „ważnego” małżeństwa do czasu jego unieważnienia³⁹.

Małżeństwo uważa się za niezawarte, gdy nie zostały spełnione przesłanki wskazane w art. 1 § 1-4 KRO⁴⁰. Małżeństwo może być zawarte w dwu formach: cywilnej i wyznaniowej. Wspólnymi przesłankami dla obu form są różnorodność płci, jednoczesna obecność obu nupturientów przy składaniu oświadczeń woli o wstąpieniu w związek małżeński oraz zgodność tych oświadczeń woli⁴¹. W obu formach występuje czynnik oficjalny: kierownik

³³ U l i a s z, *Kodeks postępowania cywilnego*, s. 344.

³⁴ III CZP 79/09, „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2009, nr 10.

³⁵ Zwane także „*matrimonium non existens*”.

³⁶ J. W i n i a r z, [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, cz. 1, red. J. S. Piątowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 159.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. 205-206.

⁴⁰ J. G a j d a, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Akty stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 24.

⁴¹ J. I g n a t o w i c z, *Prawo rodzinne*, zaktualizowane i uzupełnione przez M. Nazara, Warszawa 2001, s. 107.

Urzędu Stanu Cywilnego⁴² przy małżeństwie cywilnym oraz duchowny przy małżeństwie wyznaniowym⁴³. W pewnych sytuacjach możliwe jest także zawarcie małżeństwa w formie cywilnej przed polskim konsulem (art. 1 § 4 KRO). Małżeństwo zawierane w formie wyznaniowej podlega prawu wewnętrznemu Kościoła lub innego związku wyznaniowego i podobnie jak przy małżeństwie cywilnym, kompetencję do sporządzenia aktu małżeństwa ma kierownik Urzędu Stanu Cywilnego⁴⁴. Małżeństwo nie istnieje *ex lege*, gdy wszystkie wymienione przesłanki, odpowiednio do formy zawarcia małżeństwa, nie zostaną spełnione kumulatywnie⁴⁵.

W odniesieniu do *matrimonium non existens* możemy wskazać na dwie sytuacje prawne. Z pierwszą z nich mamy do czynienia, gdy nie zawarto małżeństwa i nie sporządzono aktu małżeństwa. Wówczas jest oczywiste, że na nieistnienie tego związku małżeńskiego może powołać się każdy, w każdym czasie⁴⁶. Sąd Najwyższy wskazał jednak, że stronom nie przysługuje powództwo o ustalenie istnienia pomiędzy nimi małżeństwa na podstawie art. 189 KPC w razie niesporządzenia aktu małżeństwa, mimo spełnienia pozostałych wymogów określonych w art. 1 § 2 KRO⁴⁷. Na niepozostawanie w związku małżeńskim można się powoływać, tak jak na okoliczność faktyczną⁴⁸. Druga sytuacja występuje wówczas, gdy pomimo niezawarcia małżeństwa zostanie sporządzony akt małżeństwa. Wówczas każdy, kto ma w tym interes prawny⁴⁹, może wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa (art. 2 KRO). Żądanie takie jest nazywane także negatywnym ustaleniem⁵⁰. Postępowanie wszczęte na podstawie tego przepisu ma cha-

⁴² Małżeństwo nie istnieje, gdy jeden z nupturientów i kierownik Urzędu Stanu Cywilnego są jedną osobą – zob. J. W i n i a r z, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1994, s. 65.

⁴³ Tamże, s. 107.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ I g n a t o w i c z, *Prawo rodzinne*, s. 107; o regułach konstytucyjnych w odniesieniu do czynności zawarcia małżeństwa zob. S. C z e p i t a, *Reguły konstytucyjne a zagadnienia prawodawstwa*, Szczecin 1996, s. 210-225.

⁴⁶ W i n i a r z, [w:] *System prawa rodzinnego*, s. 159.

⁴⁷ Wyrok SN z 3 marca 2004 r. (III CK 346/02), „Orzecznictwo Sądów Polskich” 2005, nr 2, poz. 23, s. 90 n.

⁴⁸ G a j d a, *Kodeks rodzinny*, s. 24.

⁴⁹ Sąd Najwyższy wskazał, że interes prawny w żądaniu ustalenia nieistnienia małżeństwa może wyjątkowo istnieć w przypadku orzeczenia rozwodu nie przez sąd państwowy – zob. wyrok SN z 7 marca 1967 r. (I CR 657/66), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 1967, nr 11, poz. 201.

⁵⁰ W i n i a r z, *Prawo rodzinne*, s. 65-66.

akter procesowy i prowadzi się je z uwzględnieniem przepisów szczególnych (art. 425-435 i 447-449 KPC)⁵¹. Prawomocne orzeczenie sądu ma charakter deklaracyjny i działa *ex tunc*⁵². Wskazuje się, iż negatywne ustalenie zmierza do potwierdzenia braku wystąpienia przesłanek zawarcia małżeństwa, nie zaś do podważenia zapisu stwierdzającego zdarzenie, jakim było zawarcie małżeństwa, gdyż to zdarzenie rzeczywiście nastąpiło, ale nie doprowadziło do powstania małżeństwa⁵³. Możliwe jest również unieważnienie sporządzonego aktu małżeństwa⁵⁴ na podstawie art. 33 w zw. z art. 30 pkt 1 ustawy z dnia 29 września 1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego⁵⁵.

3. UCHWAŁY NIEISTNIEJĄCE W PRAWIE SPÓŁDZIELCZYM

Słowem wstępu należy wskazać, iż organy spółdzielni wyrażają swoją wolę poprzez uchwalanie uchwał. Wskazuje się, że aby uchwały te wywoływały skutki prawne, powinny być podjęte przez właściwy organ, na posiedzeniu tego organu zwołanego w sposób należyty⁵⁶ przy zachowaniu quorum, gdy uchwała zostanie przegłosowana w sposób określony w ustawie, statucie lub regulaminie oraz prawidłowo zaprotokołowana⁵⁷. Nie są jednak wiążące uchwały walnego zgromadzenia mające za przedmiot stosunki prawne, które nie podlegają jego rozstrzygnięciu⁵⁸. Podstawowe znaczenie dla oceny skuteczności uchwał walnego zgromadzenia ma art. 42 § 2-9 ustawy Prawo spółdzielcze⁵⁹. Po nowelizacji tego przepisu dokonanej w 2005 r.⁶⁰

⁵¹ G a j d a, *Kodeks rodzinny*, s. 24.

⁵² Tamże, s. 24.

⁵³ W i n i a r z, *Prawo rodzinne*, s. 66.

⁵⁴ Zob. wyrok SN z 11 grudnia 2007 r. (II CSK 349/07), LEX nr 488955.

⁵⁵ T. jedn.: Dz. U. z 2004 r., nr 161, poz. 1688 z późn. zm.; zob. także G a j d a, *Kodeks rodzinny*, s. 24.

⁵⁶ Sąd Najwyższy na gruncie nieobowiązującego już prawa stwierdził, że wadliwość zwołania walnego zgromadzenia spółdzielni może prowadzić do uchylecia uchwały, tylko jeżeli „była w takim stopniu poważna, iż w okolicznościach sprawy miała lub mogła mieć wpływ na treść uchwały” – zob. uchwałę SN z 23 listopada 1973 r. (PZP 38/72), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1975, nr 1, poz. 1, zob. także uchwałę SN z 30 stycznia 1965 r. (III CO 75/63), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1966, nr 9, poz. 141.

⁵⁷ H. C i o c h, *Zarys prawa spółdzielczego*, Warszawa–Kraków 2007, s. 42.

⁵⁸ R. B i e r z a n e k, *Prawo spółdzielcze w zarysie*, Warszawa 1989, s. 184-185.

⁵⁹ T. jedn.: Dz. U. z 2003 r., nr 188, poz. 1848 z późn. zm. dalej cyt. SpółdZU.

⁶⁰ Dokonanej ustawą z dnia 3 czerwca 2005 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach

należy wskazać na możliwość zaskarżenia uchwał organów spółdzielni w drodze trzech powództw: o ustalenie nieistnienia uchwały, o stwierdzenie nieważności uchwały oraz o uchylenie uchwały. W art. 42 § 2 SpółdzU przewidziana jest sankcja bezwzględnej nieważności uchwał sprzecznych z ustawą⁶¹. W poprzednim stanie prawnym był reprezentowany pogląd, że z bezwzględną nieważnością mamy do czynienia tylko wówczas, gdy nastąpiło drastyczne naruszenie przepisów prawa⁶². W przypadkach zaś innej niezgodności z prawem lub statutem występowała sankcja względnej nieważności⁶³. Aktualnie należy przyjąć, że w przypadku wystąpienia sprzeczności uchwały z ustawą można żądać wydania przez sąd orzeczenia ustalającego nieistnienie zaskarżonej uchwały lub stwierdzenia jej nieważności na zasadzie analogicznej jak przy zastosowaniu art. 189 KPC. Tyle tylko, że w tej sytuacji podstawą prawną będzie art. 42 § 9 SpółdzU⁶⁴. W przypadku, gdy jedna strona występuje z powództwem o stwierdzenie nieważności umowy zawartej ze spółdzielnią, sąd bada z urzędu, czy uchwała walnego zgromadzenia w przedmiocie podjętej umowy była w ogóle zawarta⁶⁵. Obok powództw o ustalenie nieistnienia lub stwierdzenia nieważności uchwały możliwe jest uchylenie uchwały sprzecznej z postanowieniami statutu bądź dobrymi obyczajami lub godzącą w interesy spółdzielni albo mającą na celu pokrzywdzenie jej członka (art. 42 § 3 SpółdzU). Zaskarżenie uchwały walnego zgromadzenia do sądu wstrzymuje jej wykonanie⁶⁶. Terminy wskazane w art. 42 § 6 SpółdzU są terminami prekluzyjnymi, co oznacza, iż ich niezachowanie powoduje odrzucenie pozwu⁶⁷.

mieszkaniowych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2005 r., nr 122, poz. 1024).

⁶¹ C i o c h, *Zarys prawa spółdzielczego*, s. 45.

⁶² B i e r z a n e k, *Prawo spółdzielcze*, s. 186.

⁶³ Tamże, s. 184-185; o rozróżnieniu występowania uchwał względnie i bezwzględnie nieważnych zob. tamże, s. 186-195.

⁶⁴ Odmienne I. K r z e k o t o w s k a - O l s z e w s k a, K. K r z e k o t o w s k a, *Zaskarżanie uchwał organów spółdzielni i postępowanie wewnątrzspółdzielcze według nowych zasad*, „Mieszkalnictwo i Prawo” 2006 (styczeń-luty), s. 1-3.

⁶⁵ Uchwała SN z 6 marca 1991 r. (III CZP 8/91), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1991, nr 7, poz. 94, s. 73.

⁶⁶ C i o c h, *Zarys prawa spółdzielczego*, s. 46.

⁶⁷ Tamże.

4. POSTANOWIENIA NIENAPISANE W PRAWIE WEKSLOWYM I CZEKOWYM

Przedstawione wyżej normatywne przykłady czynności prawnych nieistniejących bez wątplenia pozwalają uznać, iż w polskim systemie prawa prywatnego obok czynności prawnych wadliwych (np. nieważnych względnie i bezwzględnie) występują również *negotia non existens*. Ze zbliżoną instytucją mamy do czynienia na gruncie prawa wekslowego i czekowego. Chodzi mianowicie o instytucję postanowień nienapisanych. Zarówno ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. Prawo wekslowe⁶⁸, jak i ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. Prawo czekowe⁶⁹ przewidują, że pewne zastrzeżenia „uważa się za nienapisane”.

Wskazuje się, że klauzule nienapisane są klauzulami wekslowo obojętnymi, czyli nie wywołują żadnych skutków prawnych⁷⁰. W prawie wekslowym przykładami klauzul nienapisanych są: przyrzeczenie oprocentowania przy wekslach innych niż płatne za okazaniem lub w pewien czas po okazaniu (art. 5 ust. 1 WeksIU), zastrzeżenie oprocentowania przy wekslach płatnych za okazaniem lub w pewien czas po okazaniu bez określenia stopy odsetek (art. 5 ust. 2 WeksIU) oraz zwolnienie wystawcy od odpowiedzialności za wypłatę (art. 9 ust. 2 WeksIU)⁷¹. Podobnie uzupełnienia czyniące zobowiązanie indosanta warunkowym uważane są za nienapisane (art. 12 ust. 1 zd. 2 WeksIU)⁷². Klauzule te nie powodują jednak nieważności całego weksła, a są traktowane jako obojętne⁷³. Wskazuje się także, że indosy przekreślone uważa się za nieistniejące, o ile chodzi o wykazanie legitymacji formalnej, i wówczas taki indosant jest zwolniony z odpowiedzialności za przyjęcie i zapłatę weksła (art. 16 WeksIU)⁷⁴.

⁶⁸ Dz. U. z 1936 r., nr 37, poz. 282 z późn. zm. – dalej cyt. WeksIU.

⁶⁹ Dz. U. z 1936 r., nr 37, poz. 283 z późn. zm. – dalej cyt. CzekU.

⁷⁰ M. C z a r n e c k i, L. B a g i ń s k a, *Prawo wekslowe i czekowe. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 20-21.

⁷¹ Tamże.

⁷² A. G ł a s n e r, A. T h a l e r, *Prawo wekslowe. Prawo czekowe. Komentarz. Orzecznictwo Sądów Polskich w latach 1934-1996. Przepisy wykonawcze i związkowe. Konwencje wekslowe i czekowe. Wzory weksli z komentarzem. Skorowidz*, Bielsko-Biała 1997, s. 55.

⁷³ C z a r n e c k i, B a g i ń s k a, *Prawo wekslowe i czekowe*, s. 33, 149.

⁷⁴ G ł a s n e r, T h a l e r, *Prawo wekslowe. Prawo czekowe*, s. 65.

Zbliżone zapisy można odnaleźć w prawie czekowym. Za nienapisane uważa się zastrzeżenie na czeku: wzmianki o przyjęciu (art. 4. zd. 2 CzekU), oprocentowania (art. 7 CzekU), zwolnienia wystawcy od odpowiedzialności za zapłatę (art. 12 zd. 2 w zw. ze zd. 1 CzekU), wzmianki o innym terminie płatności niż za okazaniem (art. 28 ust. 1 zd. 2 w zw. ze zd. 1 CzekU). Podobnie jak w prawie wekslowym, za nienapisane uważa się zastrzeżenie warunków uzależniających powstanie indosu (art. 15 ust. 1 zd. 2 CzekU), zaś przekreślone indosy uważa się za nieistniejące w odniesieniu do wykazania nieprzerwanego szeregu indosów (art. 19 zd. 2 w zw. ze zd. 1 CzekU).

Wydaje się, że przedstawione przepisy normują pewne elementy czynności prawnej, które można by odnosić do koncepcji *non existens*. Postanowienia nienapisane nie wpływają na nieistnienie czy nieważność całego weksla czy czeku. Wydaje się jednak, iż celem ustawodawcy było potraktowanie wskazanych ustawowo postanowień jako nieistniejących, czyli niewywołujących żadnych skutków prawnych określonych wolą osoby dokonującej takiego postanowienia. Pomimo to można uznać, iż faktycznie zapisy te istnieją na określonym dokumencie weksla lub czeku, lecz nie wpływają one na sytuację prawną podmiotów prawa cywilnego. W związku z tym jest to zgodne z określeniem czynności prawnej nieistniejącej jako czynności, która wprawdzie pozostawia jakiś ślad materialny po sobie (w tym przypadku określony zapis na dokumencie weksla lub czeku), ale jest irrelevantny, jeżeli chodzi o skutki prawne, dla których czynność dana została zawarta.

5. UCHWAŁY NIEISTNIEJĄCE W PRAWIE SPÓŁEK

Prawo spółdzielcze wprost wskazuje na występowanie w polskim prawie cywilnym grupy czynności prawnych nieistniejących, a dokładniej uchwał nieistniejących. Brak jest podobnej regulacji w prawie spółek. Jednak problem ich występowania budzi nadal kontrowersje. Koncepcja uchwał nieistniejących ukształtowała się na gruncie prawa handlowego w czasie obowiązywania KH. Występowanie wyłącznie sankcji względnej nieważności uchwał prowadziło do tego, że tymi samymi konsekwencjami skutkowało naruszenie postanowień umowy czy statutu spółki, jak i naruszenie dobrych obyczajów i wreszcie przepisów prawa powszechnie obowiązującego, czasem w sposób rażący. Brak regulacji sankcji bezwzględnej nieważności uchwał prowadził do sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa obrotu, a także do tego, że obowiązujące przepisy były niejednokrotnie traktowane jako fikcja. Koncepcja czynności prawnych

nieistniejących stanowiła wobec tego remedium na zbyt łagodną sankcję wadliwych uchwał⁷⁵. Po wejściu w życie KSH problem uchwał nieistniejących pozostał jednak nadal aktualny. Jest również jednym z ciekawszych i szeroko komentowanych zagadnień prawa handlowego. Dokładniejsza analiza tego zagadnienia wykracza poza ramy tego artykułu, w związku z tym zostaną przedstawione jedynie ogólne zagadnienia związane z uchwałami nieistniejącymi w obrębie prawa spółek.

Przez uchwały nieistniejące należy rozumieć uchwały, których wadliwość jest tak znaczna, że w jakichkolwiek okolicznościach nie mogą one wywoływać skutków prawnych⁷⁶. Istota uchwał nieistniejących sprowadza się do tego, że taka uchwała nie spełnia wymogów niezbędnych do uznania, że została ona ważnie podjęta, gdyż została podjęta bez zachowania wymaganego przepisami prawa trybu⁷⁷.

Na gruncie KSH nie występuje normatywna podstawa do wytoczenia powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały organów spółek kapitałowych. Jednakże w doktrynie za dominujący należy uznać pogląd dopuszczający stosowanie koncepcji uchwał nieistniejących na gruncie obowiązującej ustawy⁷⁸. Wskazuje się, że aby możliwe było uznanie uchwały za nieistniejącą, musi dojść do podwójnie kwalifikowanego naruszenia przepisów prawa, po pierwsze – naruszenie musi dotyczyć istotnych norm proceduralnych, po drugie – naruszenie musi mieć charakter rażąco⁷⁹. Jako aktualne przykłady uchwał nieistniejących wskazuje się sytuacje, gdy uchwały zostały podjęte podczas zebrania, na którym obecne są wyłącznie osoby, które nie są

⁷⁵ S. Sołtys iński, *Czy „istnieją” uchwały „nieistniejące” zgromadzeń spółek kapitałowych i spółdzielni?*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2006, nr 2, s. 4.

⁷⁶ M. Spyrka, [w:] *System prawa handlowego. Prawo spółek handlowych*, t. 2B, red. S. Włodyka, Warszawa 2007, s. 490.

⁷⁷ A. Lesiak, [w:] *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. Z. Koźma, M. Ożóg, Gdańsk 2005, s. 476.

⁷⁸ Zob. W. Popiołek, [w:] J. Strzępka, P. Pinior, W. Popiołek, H. Urbańczyk, E. Zielińska, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz. Orzecznictwo*, Warszawa 2003, s. 1227-1228; t e n ż e, [w:] *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, red. W. Pyziół, Warszawa 2008, s. 482-483; M. R o d z y n k i e w i c z, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 471; J. S z w a j a, [w:] S. S o ł t y s i ń s k i, A. S z a j k o w s k i, A. S z u m a ń s k i, J. S z w a j a, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz do artykułów 301-458*, t. III, Warszawa 2008, s. 1337-1344; R. P a b i s, *Spółka z o.o. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 320; J. C h a c i ń s k i, *Nieważność umowy o pracę*, Lublin 2009, s. 59; zob. także wyrok SN z 12 grudnia 2008 r. (II CSK 278/08), LEX 520012.

⁷⁹ S z w a j a, [w:] *Kodeks spółek handlowych*, s. 1344.

ani wspólnikami⁸⁰, ani akcjonariuszami⁸¹, lub bez zwołania zgromadzenia spółki⁸², gdy naruszono zawarty w ustawie lub umowie sposób reprezentacji łącznej⁸³, w przypadku gdy zaprotokołowano uchwałę, której w rzeczywistości nie podjęto⁸⁴ czy też w sytuacji podjęcia uchwały poza kompetencjami zgromadzenia spółki lub bez wymaganego kworum⁸⁵ lub przy niezyskaniu wymaganej większości⁸⁶. Sąd Najwyższy wskazał, że „choć KSH nie zawiera przepisów odnoszących się do uchwał nieistniejących, przyjąć należy, że także obecnie występuje nieograniczona czasowo możliwość wytoczenia przez każdego zainteresowanego, na podstawie art. 189 KPC, powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały organu spółki. Leżący u podstaw tego unormowania względ na bezpieczeństwo i pewność obrotu prawnego przemawia równocześnie za ograniczeniem możliwości uznania uchwały za nieistniejącą jedynie do przypadków rażącego naruszenia istotnych norm proceduralnych”⁸⁷. Wydaje się również, iż możliwe jest wytoczenie powództwa

⁸⁰ Zob. Ł. F r a n c z a k, *Charakter prawny uchwały zgromadzenia spółki kapitałowej*, <http://www.fcclegal.pl/pdf/lukasz/cpra.pdf> (19.12.2010 r.).

⁸¹ A. P ę c z y k - T o f e l, M. S. T o f e l, *Wpływ wadliwych aktów głosowania na ważność uchwał zgromadzeń w spółkach kapitałowych*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 8, s. 21.

⁸² T. S z c z u r o w s k i, *Nieistniejące uchwały zgromadzenia spółki kapitałowej*, „Monitor Prawniczy” 2007, nr 6, s. 307.

⁸³ T e n ń e, *Glosa do uchwały SN z 14.9.2007 r. (III CZP 31/07)*, „Glosa”. Prawo gospodarcze w orzeczeniach i komentarzach 2008, nr 3, s. 75-77. Autor wskazuje, że z uchwałami nieistniejącymi ma się „do czynienia stosunkowo często. Skoro bowiem warunkiem przypisania działania organowi jest postępowanie przez niego w zakresie jego kompetencji, to naruszenie tego wymogu prowadzić będzie do braku podstaw przypisania tego działania osobie prawnej” – zob. tamże, s. 80.

⁸⁴ S z c z u r o w s k i, *Nieistniejące uchwały*, s. 307.

⁸⁵ Tamże, s. 307; zob. także wyrok SN z 13 marca 1998 r. (I CKN 563/97), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1998, nr 12, poz. 205, s. 32 n. oraz uzasadnienie wyroku SN z 30 września 2004 r. (IV CK 713/03) „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2005, nr 9, poz. 160, s. 80 n.; odmiennie Tofel – zob. M. S. T o f e l, *Uchwały nieistniejące na gruncie kodeksu spółek handlowych*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 4, s. 81.

⁸⁶ S p y r a, [w:] *System prawa handlowego*, s. 491; zob. także postanowienie SN z 22 stycznia 1993 r. (I CRN 214/92), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 1993, nr 9, poz. 164, s. 128 n., w którym SN, na gruncie KH, odniósł się do naruszenia wymaganej większości określonej umownie przy podjęciu uchwały oraz poruszył kwestię opuszczenia zgromadzenia przez wspólników w trakcie trwania obrad; odmiennie Tofel, zob. *Uchwały nieistniejące*, s. 82.

⁸⁷ Wyrok SN z 16 lutego 2005 r. (III CK 296/04), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2006, nr 2, poz. 31; o przesłankach materialnoprawnych takiego powództwa zob. E. Marszałkowska-Krześ, *Przesłanki materialnoprawne powództwa o ustalenie istnienia (bądź*

z art. 189 KPC w celu stwierdzenia nieistnienia uchwał zarządu i rady nadzorczej⁸⁸. Jako podstawowe kryterium wyróżnienia uchwał nieistniejących wskazuje się np. występowanie oświadczenia woli wspólnika/akcjonariusza w obrębie dokonanej czynności⁸⁹ czy zaprotokołowanie uchwały i wpisanie jej do księgi protokołów⁹⁰. Sad Apelacyjny w Białymstoku wskazał natomiast, że „o nieistnieniu uchwały z prawnego punktu widzenia można wnioskować tylko wówczas, gdy sama spółka uznaje ją za nieistniejącą”⁹¹.

Kwestia uchwał nieistniejących budzi zacięte spory wśród przedstawicieli doktryny prawa handlowego. Pierwszą kwestią zarzucaną koncepcji uchwał nieistniejących jest brak podstawy prawnej do wytoczenia powództwa o ustalenie nieistnienia uchwał nieistniejących. Wskazuje się bowiem, że skoro ustawodawca w niektórych przypadkach wprowadził *expressis verbis* czynności prawne nieistniejące w KRO i w Prawie spółdzielczym, to brak takiej regulacji w KSH wyklucza możliwość wytoczenia powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały⁹². Jednakże rację trzeba przyznać poglądom upatrującym podstawę prawną powództwa o ustalenie nieistnienia uchwał organów spółek kapitałowych w art. 189 KPC⁹³. Wprawdzie przepisy art. 252 § 1 zd. 2 KSH oraz art. 425 § 1 zd. 2 KSH wprost wykluczają możliwość zastosowania art. 189 KPC, jednakże zakaz ten dotyczy tylko istniejących uchwał sprzecznych z ustawą⁹⁴.

nieistnienia) uchwały wspólników w spółce z o.o., „Przegląd Prawa Handlowego” 1998, nr 9, s. 28-31.

⁸⁸ Zob. J. F r a c k o w i a k, *Handlowe czynności kreujące*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2008, nr 12, s. 14; zob. także wyrok SN z 18 lutego 2010 (II CSK 449/09), „Biuletyn Sądu Najwyższego” 2010, nr 4.

⁸⁹ M. K r u s z y ń s k i, *Uchwały nieistniejące*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2008, nr 7, s. 49-51.

⁹⁰ J. F r a c k o w i a k, *Uchwały zgromadzeń wspólników spółek kapitałowych sprzeczne z ustawą*, „Przegląd Prawa Handlowego” 2007, nr 11, s. 9; podobnie także w uzasadnieniu wyroku SA w Białymstoku z 30 stycznia 2008 r. (I ACa 612/07), „Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej” 2008, nr 1, s. 26 n.

⁹¹ Wyrok SA w Białymstoku z 30 stycznia 2008 r. (I ACa 612/07), „Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej” 2008, nr 1, s. 26 n.

⁹² S o ł t y s i ń s k i, *Czy „istnieją”*, s. 9-10.

⁹³ M. R o d z y n k i e w i c z, *Uchwały „nieistniejące” nie muszą zagrażać bezpieczeństwu obrotu*, „Rzeczpospolita” z 21 lutego 2007 r.; Szczerowski jako podstawę normatywną wyróżnienia uchwał nieistniejących wskazuje art. 38 KC – zob. S z c z u r o w s k i, *Nieistniejące uchwały*, s. 306-308.

⁹⁴ Tamże, s. 306; zob. także uzasadnienie wyroku SN z 30 września 2004 (IV CK 713/02), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2005, nr 9, poz. 160, s. 80 n.; wyrok SN

Wskazuje się również, iż uchwały nieistniejące umożliwiają zaskarżanie uchwał bez ograniczeń terminowych oraz przez każdego, kto ma w tym interes prawny, co pozbawia ochrony osoby trzeciej, które zawarły umowy ze spółką w dobrej wierze⁹⁵. Wydaje się jednak, że to właśnie postulat ochrony tych podmiotów przemawia za rozszerzeniem możliwości kontroli sądowej uchwał pod kątem tego, czy zostały w ogóle podjęte. Skoro ochrona przewidziana w art. 254 § 2 i 4 KSH oraz art. 427 § 2 i 4 KSH przysługuje przy powództwach o uchylenie i stwierdzenie nieważności uchwały, to tym bardziej przysługuje przy ustaleniu nieistnienia uchwały⁹⁶.

Za przyjęciem koncepcji uchwał nieistniejących przemawia również specyfika procesu dokonania czynności prawnej, a mianowicie odrzucenie tej koncepcji prowadziło do sytuacji, że wszystkie uchwały „istnieją” w rzeczywistości prawnej, a przecież do dokonania jakiegokolwiek czynności prawnej konieczne jest spełnienie jakichś minimalnych kryteriów, aby można było mówić w ogóle o podjęciu uchwały⁹⁷. Wprawdzie wskazuje się, iż wykorzystywanie instytucji uchwał nieistniejących komplikuje sytuację prawną podmiotów prawa cywilnego, gdyż nie zostały wypracowane jednolite kryteria odróżniania czynności prawnych nieistniejących od bezwzględnie nieważnych, zaś wystarczająca jest następcza kontrola ważności uchwał przez sąd⁹⁸. Jednakże powództwo ustalające jest długo osadzone w polskiej procedurze cywilnej i nie wydaje się uzasadniona rezygnacja z wykorzystania art. 189 KPC w odniesieniu do uchwał organów spółek kapitałowych. Faktem jest, że w doktrynie i orzecznictwie występują spory co do tego, czy określony rodzaj naruszenia przy podjęciu uchwały powoduje nieważność takiej uchwały czy też w ogóle o podjęciu uchwały nie może być mowy. Wydaje się, iż nie jest możliwe sporządzenie zamkniętego katalogu przyczyn uzasadniających uwzględnienie powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały. Nie przemawia to jednak za odrzuceniem konstrukcji czynności prawnych nieistniejących na gruncie prawa spółek, zaś rozstrzygnięcie konkretnych okoliczności pozostawione być musi sądowi, który dopiero badając okoliczności podjęcia danej

z 12 marca 2006 r. (V CSK 59/06), „Prawo Spółek” 2008, nr 3, s. 58 oraz wyrok SA w Katowicach z 11 sierpnia 2005 r. (I ACa 893/05), „Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Katowicach” 2006, nr 1, poz. 8.

⁹⁵ M. D o m a g a l s k i, *Rozmowa z S. Sołtysińskim. Uchwały „nieistniejące”*, „Rzeczpospolita” z 25 października 2006 r.

⁹⁶ R o d z y n k i e w i c z, *Uchwały „nieistniejące”*.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ S o ł t y s i ń s k i, *Czy „istnieją”*, s. 9-10.

uchwały, będzie mógł opowiedzieć się za tym, czy mamy do czynienia z uchwałą ważną, wadliwą czy też nieistniejącą.

Za zasadnością przyjęcia koncepcji uchwał nieistniejących organów spółek kapitałowych przemawia również wykładnia systemowa. Art. 17 pkt 4²⁾ KPC wspomina ogólnie o powództwie o ustalenie nieistnienia uchwał organów osób prawnych lub jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną. Podobnie art. 29 pkt 5 ustawy 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych⁹⁹ wprost wskazuje na powództwo o ustalenie istnienia lub nieistnienia uchwały organu spółki. Wydaje się więc, że konstatacja, jakoby możliwe jest ustalenie wyłącznie nieistnienia uchwał organów spółdzielni, jest nie do obrony, biorąc pod uwagę występowanie tych przepisów. Gdyby bowiem ustawodawca dopuszczał wyłącznie możliwość ustalenia nieistnienia uchwał organów spółdzielni, to nie pozostawiłby tak szerokiego ujęcia przepisu art. 17 pkt 4²⁾ KPC (wskazującego nie tylko na uchwały osób prawnych, lecz także jednostek niemających osobowości prawnej, które są jednak wyposażone w zdolność prawną). Zupełnie niezrozumiałe byłoby wówczas pozostawienie przepisu art. 29 pkt 5 KosztCywU, biorąc szczególnie pod uwagę, że art. 27 pkt 8b KosztCywU wspomina o ustaleniu istnienia lub nieistnienia uchwały organu spółdzielni.

6. ORZECZENIA NIEISTNIEJĄCE W POSTĘPOWANIU CYWILNYM

Opisane wyżej przykłady dotyczą czynności prawnych w znaczeniu materialnym. W literaturze można się spotkać również z określeniem nieistniejącej czynności procesowej, jaką jest orzeczenie sądowe wydane w postępowaniu cywilnym¹⁰⁰. Orzeczenia sądowe są czynnościami procesowymi sądu o charakterze decyzyjnym¹⁰¹. Orzeczenie jest stanowczą wypowiedzią sądu w sprawie przed nim zawisłej, wydanym przez odpowiedni skład sądowy¹⁰². Orzeczenia sądowe ze względu na to, czy mają charakter meryto-

⁹⁹ Dz. U. z 2005 r., nr 167, poz. 1398 z późn. zm. – dalej cyt. KosztCywU.

¹⁰⁰ Zwane także „sententia non existens”; wydaje się, że W. Broniewicz utożsamia wyrok nieistniejący z kategorią zwaną: „sententia inutiliter data”; zob. W. B r o n i e w i c z, „Sententia inutiliter data” w *postępowaniu cywilnym*, „Państwo i Prawo” 2007, nr 9, s. 14 n.

¹⁰¹ T. M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] J. J o d ł o w s k i, Z. R e s i c h, J. L a p i e r r e, T. M i s i u k - J o d ł o w s k a, K. W e i t z, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2007, s. 447.

¹⁰² J. S i k o r a, *Orzeczenia nie istniejące*, „Studia Cywilistyczne” 29(1978), s. 178.

ryczny, czy niemerytoryczny, dzieli się na wyroki (względnie nakazy zapłaty w postępowaniu nakazowym i upominawczym oraz postanowienia w postępowaniu nieprocesowym) oraz na postanowienia w trybie procesowym¹⁰³. Aby można było mówić o istnieniu wyroku, musi być on wydany w istniejącym postępowaniu przez sąd na piśmie, określać strony procesowe, zawierać rozstrzygnięcie przedmiotu sporu, zostać wydane w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej oraz w końcu być ogłoszone lub – jeżeli ustawa tak przewiduje – tylko podpisane¹⁰⁴. O nieistnieniu orzeczenia możemy mówić w dwu sytuacjach: po pierwsze – gdy w ogóle nie zostało wydane, po drugie – gdy mamy do czynienia z tzw. orzeczeniem nieistniejącym, a więc faktycznie wydanym, ale dotkniętym wadami, które pozbawiają go bytu prawnego¹⁰⁵. K. Korzan proponuje definicję negatywną i wskazuje, że „wyrokiem nie istniejącym będzie tylko taki wyrok, który nie odpowiada wymogom formalnym w stopniu pozbawiającym go bytu prawnego”¹⁰⁶. Z orzeczeniami nieistniejącymi nie mamy zatem do czynienia zawsze, gdy nastąpią jakieś wady tego orzeczenia, ale tylko wówczas, gdy wady te są na tyle poważne, że pozbawiają to orzeczenie znaczenia prawnego. Musi dojść do niewystąpienia jednego z zasadniczych elementów konstytutywnych orzeczenia, co prowadzi do niemożliwości nadania mu znaczenia prawnego¹⁰⁷. K. Markiewicz wskazuje, że momentem nabycia mocy prawnej wyroku jest moment odczytania sentencji, zaś do tego czasu wyrok prawnie nie istnieje¹⁰⁸. Nie chodzi tu o wadliwość orzeczenia sądowego, ale o brak istotnych znamion wymaganych przez ustawę do uznania danego orzeczenia za czynność procesową w sensie prawnym¹⁰⁹. Orzeczenie takie nie wywiera skutków zabezpieczonych sankcją

¹⁰³ M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] *Postępowanie cywilne*, s. 447.

¹⁰⁴ S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 181.

¹⁰⁵ M i s i u k - J o d ł o w s k a, [w:] *Postępowanie cywilne*, s. 472-473; zob. także postanowienie SA w Lublinie z 17 kwietnia 1998 r. (I ACz 252/98), „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych” 1999, nr 2, poz. 11, s. 43.

¹⁰⁶ K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, s. 192; nazywa je także zjawiskiem patologicznym – zob. tamże, s. 191.

¹⁰⁷ A. M i a c z y ń s k i, *Faktyczne i prawne istnienie orzeczenia w sądowym postępowaniu cywilnym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prace prawnicze 1972, z. 55, s. 105.

¹⁰⁸ K. M a r k i e w i c z, *Problem „sententia non existens” na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „Rejent” 2002, nr 11, s. 106. Przy postanowieniach merytorycznych wydawanych na posiedzeniach niejawnych byt prawny orzeczenia powstaje z chwilą ich podpisania – zob. tamże, s. 113.

¹⁰⁹ Tamże, s. 106-107.

przymusu, a w związku z tym jest niczym, podobnie „jak prawo bez możliwości stosowania tej sankcji”¹¹⁰. Orzeczenie nieważne z prawnego punktu widzenia istnieje, tyle tylko, że jest dotknięte wadami, które można sanować¹¹¹, natomiast *sententia non existens* nie istnieją w sensie prawnym¹¹². Kryterium odróżnienia jednych od drugich jest zatem możliwość lub jej brak odnośnie do usunięcia uchybień orzeczenia (np. poprzez środki zaskarżenia czy rektyfikację orzeczenia)¹¹³. Od orzeczenia nieistniejącego „wydanego” w toczącym się postępowaniu należy odróżnić postępowanie nieistniejące, czyli w ogóle nie wszczęte¹¹⁴. Orzeczenie wydane w postępowaniu nieistniejącym jest zawsze orzeczeniem nieistniejącym, jednak o nieistnieniu procesu nigdy nie decyduje fakt wydania *sententia non existens* w jego toku¹¹⁵. Orzeczenie nieistniejące jest zdarzeniem faktycznym, które materialnie istnieje i odznacza się pozornym podobieństwem do orzeczenia sądowego¹¹⁶.

Orzeczenia nieistniejące są całkowicie bezskuteczne¹¹⁷ i nie wywołują żadnych skutków prawnych (np. nie podlegają zaskarżeniu¹¹⁸)¹¹⁹. Jako przykłady wyroków nieistniejących wskazuje się między innymi sytuacje, w których brak jest pisemnej formy orzeczenia¹²⁰ lub gdy pisemnie sentencja została spisana dopiero po jego ustnym ogłoszeniu¹²¹, gdy sąd pomiął

¹¹⁰ K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, s. 187.

¹¹¹ Sikora wskazuje, że w wyjątkowych sytuacjach możliwa jest jednak sanacja orzeczenia nieistniejącego – zob. *Orzeczenia*, s. 195-197.

¹¹² Tamże, s. 182.

¹¹³ Tamże, s. 183; zob. także M a r k i e w i c z, *Problem „sententia non existens”*, s. 100.

¹¹⁴ M i ą c z y ń s k i, *Faktyczne i prawne istnienie*, s. 108; o odmiennych skutkach wydania orzeczenia nieistniejącego w istniejącym postępowaniu od wydania orzeczenia w nieistniejącym postępowaniu – zob. S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 191-194.

¹¹⁵ K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, s. 193.

¹¹⁶ S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 183; M i ą c z y ń s k i, *Faktyczne i prawne istnienie*, s. 107; K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, s. 189.

¹¹⁷ S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 182.

¹¹⁸ Co do niedopuszczalności kasacji na gruncie nieobowiązującego już stanu prawnego zob. postanowienie SN z 22 października 1999 r. (I PZ 45/99), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 2001, nr 10, poz. 352.

¹¹⁹ M i ą c z y ń s k i, *Faktyczne i prawne istnienie*, s. 107.

¹²⁰ Zob. postanowienie SN z 25 stycznia 2001 r. (III CKN 1382/00), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2001, nr 9, poz. 132.

¹²¹ M i ą c z y ń s k i, *Faktyczne i prawne istnienie*, s. 111; S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 186-187; zob. także wyrok SN z 18 kwietnia 1979 r. (III CRN 60/79), LEX nr 8177.

w pewnym zakresie rozstrzygnięcie w sentencji, a dopiero później ustosunkował się do tego żądania, ogłaszając wyrok lub tylko w uzasadnieniu orzeczenia¹²², gdy strona toczy spór sama ze sobą¹²³, czy w sytuacji wydania wyroku w imieniu własnym, a nie państwa¹²⁴ lub przez podmiot nie będący sądem¹²⁵, a także wtedy, gdy wyrok dotknięty jest tak daleko idącymi wadami, że nie można stwierdzić powagi rzeczy osądzonej¹²⁶. Innych przykładów dostarcza orzecznictwo Sądu Najwyższego: „wyrok podlegający ogłoszeniu, a nieogłoszony, jest wyrokiem nieistniejącym w znaczeniu prawnoprocesowym”¹²⁷, „wyrok, którego sentencji skład sądu nie podpisał, nie istnieje w znaczeniu prawnoprocesowym także wówczas, gdy został ogłoszony”¹²⁸, czy też stwierdzenie, że „jeżeli wydane na posiedzeniu niejawnym w trybie nieprocesowym postanowienie rozstrzygające co do istoty sprawy zostało skonstruowane w ten sposób, że wraz z uzasadnieniem stanowi jeden dokument, to podpisanie przez sędziego samego uzasadnienia, przy braku podpisu sentencji, pociąga za sobą ten skutek, że takie postanowienie w znaczeniu prawnoprocesowym nie istnieje”¹²⁹.

Wskazany wyżej katalog czynności prawnych nieistniejących obrazuje złożoność poruszanej problematyki. Z jednej strony trudności pojawiają się przy określeniu zakresu stosowania koncepcji nieistniejących czynności prawnych,

¹²² M a r k i e w i c z, *Problem „sententia non existens”*, s. 103.

¹²³ S i k o r a, *Orzeczenia*, s. 184.

¹²⁴ Tamże, s. 186. Korzan wskazuje, że do tej grupy nie można zaliczyć wyroków wydanych przez skład sądu, który jest niezgodny z przepisami prawa np. wyrok wydany bez udziału ławników, gdy przepisy przewidują ich udział – zob. K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, przyp. 32, s. 194.

¹²⁵ M a r k i e w i c z, *Problem „sententia non existens”*, s. 108.

¹²⁶ K o r z a n, *Wyroki nie istniejące*, s. 196.

¹²⁷ Postanowienie SN z 17 listopada 2005 r. (I CK 298/05), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2006, nr 9, poz. 152; jednak brak protokołu ogłoszenia wyroku nie wyłącza możliwości ustalenia, że wyrok w rzeczywistości został ogłoszony – zob. uchwałę SN z 17 października 1978 r. (III CZP 62/78), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” 1979, nr 5, poz. 88.

¹²⁸ Uchwała SN z 26 września 2000 r. (III CZP 29/00), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2001, nr 2, poz. 25; odmiennie Czepita: *Zagadnienie orzeczeń nieistniejących w postępowaniu cywilnym w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych*, [w:] *Konwencjonalne i formalne aspekty prawa*, red. S. Czepita, Szczecin 2006, s. 148.

¹²⁹ Uchwała SN z 13 marca 2002 r. (III CZP 12/02), „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2003, nr 2, poz. 17; odmiennie Markiewicz, *Problem „sententia non existens”*, s. 114-117.

z tego względu, iż nie zawsze możliwe jest wskazanie przesłanek, które warunkują kwalifikację danej czynności prawnej jako nieistniejącej. Wprawdzie na gruncie prawa rodzinnego nie budzi wątpliwości, kiedy mamy do czynienia z małżeństwem nieistniejącym, jednak już w przypadku uchwał nieistniejących, czy to na gruncie prawa spółek, czy też spółdzielczego, pojawiają się problemy, których wyrazem są dyskusje prowadzone wśród przedstawicieli doktryny. Z drugiej strony wykorzystanie *negotia non existens* jest utrudnione z tego względu, że w pewnych sytuacjach ustawodawca wprost wprowadził w przepisach regulację dotyczącą czynności prawnych nieistniejących, innym razem, pomimo braku takiej regulacji, orzecznictwo i doktryna przyjmują możliwość posługiwania się koncepcją nieistniejących czynności prawnych. Dlatego też zasadne wydaje się zainteresowanie opisaną problematyką. Powyższe rozważania miały na celu określenie granic, w jakich wykorzystywana jest *de lege lata* instytucja czynności prawnych nieistniejących. Należy zauważyć, iż zakres ten jest szeroki. Dotyczy on bowiem czynności prawnych materialnych, jak i czynności organów procesowych. Znamienne jest również szerokie ujęcie przedmiotowe, czego wyrazem jest przede wszystkim przepis art. 189 KPC o charakterze ogólnym, który umożliwia w praktyce wykorzystanie powództwa ustalającego, nie tylko w prawie zobowiązań, ale także np. w prawie pracy. Też o szerokim zakresie wykorzystania koncepcji czynności prawnych nieistniejących, potwierdzają również szczególne przepisy regulujące *negotia non existens* na gruncie prawa rodzinnego czy też szeroko pojętego prawa handlowego.

Istotny z punktu widzenia koncepcji czynności prawnych nieistniejących jest również fakt, iż jest ona wykorzystywana bez wyraźnej podstawy prawnej, czego przykładem są przede wszystkim orzeczenia nieistniejące na gruncie procedury cywilnej. W tym miejscu często wskazuje się również na uchwały nieistniejące na gruncie prawa spółek, ale – jak wyżej wskazano – mają one podstawą prawną, tyle tylko, że umiejscowioną poza KSH. Stąd należy zastanowić się, czy ustawodawca nie powinien podjąć pewnych kroków legislacyjnych w celu podkreślenia roli czynności prawnych nieistniejących. Skoro są one powszechnie wykorzystywane i co do zasady aprobowane, to wydaje się *de lege ferenda*, iż powinny być potwierdzone interwencją ustawodawcy. W związku z tym należałoby wprowadzić do KSH analogiczne przepisy, jak w Prawie spółdzielczym, gdyż pomimo istnienia podstawy prawnej do wytoczenia powództwa o ustalenie nieistnienia uchwały organów spółek kapitałowych w postaci art. 189 KPC, aktualnie dochodzi do niepotrzebnego rozróżnienia uchwał podejmowanych przez organy spółek kapita-

łowych a organy spółdzielni. Wprowadzenie *expressis verbis* instytucji uchwał nieistniejących w KSH zakończyłoby spory, które trwają od początku uchwalenia tej regulacji w polskim porządku prawnym. Wydaje się natomiast, iż nie jest konieczne wprowadzenie wprost do KPC przepisów odwołujących się do instytucji orzeczeń nieistniejących, ponieważ nie budzi wątpliwości, że naruszenie pewnych podstawowych reguł proceduralnych wyklucza możliwość uznania pewnej czynności, jako czynności procesowej zmierzającej do skutecznego wydania orzeczenia sądowego. Sąd Najwyższy mógłby co najwyżej podjąć próbę nadawania mocy zasady prawnej orzeczeniom o szczególnym znaczeniu, które dotyczyłyby kwestii przyczyn uzasadniających uznanie określonego orzeczenia za nieistniejące.

CATALOGUE OF NON-EXISTENT ACTS IN LAW IN POLISH LEGAL ORDER

S u m m a r y

This article attempts to present the kinds of non-existent legal actions, which feature in Polish civil law. The considerations focus on normative manifestation of *negotia non existens* as well as those which were created by the Polish jurisprudence and judicial decisions. The paper includes general issues concerning the possibility of determination of non-existence of a legal act, as well as specific examples. First, an action to establish, regulated by Article 189 of the Code of Civil Procedure, is analyzed. Then, other specific provisions enabling one to recognize the non-existence of certain legal actions, especially non-existent marriage and non-existent resolutions.

Translated by Tomasz Pałkowski

Słowa kluczowe: prawo cywilne, czynności prawne nieistniejące, *negotia non existens*, małżeństwo nieistniejące, *matrimonium non existens*, uchwały nieistniejące, *sententia non existens*.

Key words: civil law, non-existent legal actions, *negotia non existens*, non-existent marriage, *matrimonium non existens*, non-existent resolutions, *sententia non existens*.